

‘Zie God in alles’

De bouwwerken in de tuin van Elim, Bergweg 7, Doorn - ‘Outsider Art’ op de Utrechtse Heuvelrug. Gegevens, beschrijving en waardestelling.

Drs. Wim Meulenkamp

Utrecht, november-december 2023/januari-februari 2024.

INHOUD

1. Inleiding	3
2. Biografische gegevens	4
3. Korte beschrijving tuin en bouwsels	7
4. Interpretatie	9
5. Waardestelling	11
6. Aanbevelingen	12
7. Bibliografie	13

1. INLEIDING

De tuin achter het pand Elim, Bergweg 7, Doorn, is een ongeveer 1,15 hectare grote aanleg uit de jaren 1930 en later. Het geheel is gelegen binnen de Kaapse Bossen, aan de rand van Doorn. Aanlegger was Ferdinand (Ferdi) van Kol (1891-1973). Sinds 1975 bevindt zich hier de Evangelische Leefgemeenschap Elim, die in 1981 formeel werd opgericht. Huis, tuin, noch de bouwsels in de tuin hebben monumentenstatus, niet op gemeentelijk niveau, noch op Rijksniveau.

Het ensemble van tuinaanleg en bouwwerken (rotsfontein/waterval, grot, brug, muurtjes, e.d.) achter het huis is opmerkelijk te noemen. Zowel in concept en uitvoering, als in het buitengewone feit dat het nog bestaat. Een en ander valt binnen de categorie 'zelfbouw', met dien verstande dat het door een particulier is aangelegd en gebouwd (mogelijk met hulp voor wat betreft de uitvoering), blijkbaar naar eigen inzicht en conceptie. Zulke ondernemingen ressorteren in de huidige architectuurterminologie onder de term 'Outsider Art' (zie ook literatuur)¹, respectievelijk Follies/Zelfbouw. Dat een dergelijk ensemble nog bestaat, is ook (en juist) in Nederland, zoals gemeld, uiterst zeldzaam. Doorgaans worden zulke complexen na het overlijden van de eigenaar/bouwer afgebroken of ze worden ernstig bedreigd door met name verwaarlozing. De achtertuin en bouwwerken zijn in hoge mate oorspronkelijk en geven een eigen plan en intentie weer. Ze sluiten niet aan bij de toentertijd gangbare praktijk in zowel tuinontwerp als bouw. Ze staan geheel op zichzelf en zijn in die zin uniek. De maker Ferdi van Kol zou er tot zijn dood aan hebben gewerkt, maar de hoofdmoot van de tuin en bouwsels dateert goeddeels uit de jaren 1930.

Helaas zijn bijzonder weinig data bekend over bouwer en aanlegger Ferdi van Kol. Uit de beperkt aanwezige archivalia is het desondanks mogelijk enig inzicht in de persoon te verkrijgen. Voor enige speculaties omtrent bedoeling en programma van de tuin en de bouwelementen, zie onderdeel 4, Interpretatie.

De tuin werd door de samensteller van dit rapport bezocht in 1994/1995 en in 2023/2024.

¹ De term Outsider Art wordt gebezigd voor wat betreft zowel de visuele kunsten als voor de bouwkunst. Kort gezegd gaat het om werken van niet gesanctioneerde 'amateur' kunstenaars (die doorgaans origineler werk blijken te maken dan hun tegenhangers, de officiële kunstenaars). Veel van deze makers hadden/hebben een 'weeffoutje'. In de jaren 1970 werd ook wel de term 'spontane architectuur' gebruikt, al is dat niet perse hetzelfde.

2. BIOGRAFISCHE GEGEVENS

De aanlegger van de onderhavige tuin is Rienzi Ferdinand César Jean van Kol (Cheribon 1891-Doorn 1973), de zoon van een opmerkelijk echtpaar. Hij was genoemd naar de veertiende-eeuwse Italiaanse volkstribuun Cola di Rienzo (en tevens een van de pseudoniemen waaronder vader H.H. van Kol publiceerde). De tweede naam, Ferdinand, was een vernoeming naar de in huize Van Kol zeer vereerde Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De derde voornaam César lijkt wellicht een wat vreemdere eend in de bijt, maar is waarschijnlijk een vernoeming naar de Belgische socialist César De Paepe, naar wie ook Domela Nieuwenhuis in 1900 zijn eigen zoon César noemde. Vader Henri van Kol was goed bekend met de Belgische socialisten, woonde met zijn gezin enige tijd in Brussel, en aan het eind van zijn leven in Aywaille, midden in de Belgische Ardennen.²

Vader Hendrik Hubert van Kol (1852-1925), roepnaam Henri, was een socialist (en een tijdlang kamerlid) van de Domela Nieuwenhuis-richting, die als waterbouwkundig ingenieur in de jaren 1870 naar De Oost ging en daar, net als Domela Nieuwenhuis overigens, lucratieve investeringen deed in onder meer een koffieplantage. Hij was toen al relatief welgesteld. Van Kol werd omschreven als een 'gevoelssocialist', in tegenstelling tot de zg. 'wetenschappelijke socialisten'. Moeder Jacoba Maria Petronella Porreij (1851-1930), roepnaam Nellie, was onderwijzeres, gouvernante en auteur, en aanvankelijk eveneens de socialistische zaak toegedaan. De twee hadden elkaar in Indië ontmoet, en huwden in 1883. Uit het huwelijk werd, na een jong overleden zoon en de dochter Lilly, in 1891 Ferdi geboren. In 1892 kwam het echtpaar definitief terug naar Nederland. Men nam langzaam afstand van Domela Nieuwenhuis, waarbij Van Kol uiteindelijk meer naar Troelstra tendeerde. Eind jaren 1890 kwam Nellie steeds meer in de ban van de theosofie en het spiritisme. In 1908 ging zij over tot het Leger des Heils. Het echtpaar groeide uit elkaar, en leefde uiteindelijk gescheiden, zeker vanaf 1919, waarbij aangetekend moet worden dat Henri van Kol aan het eind van zijn leven ook in de theosofie geïnteresseerd raakte.

In ieder geval Nellie en Ferdi bewoonden langere tijd een huis te Voorschoten, maar blijkbaar ook nog met vader Henri. Ferdi werd deels opgevoed op kostscholen in Duitsland: na enige jaren, 1899-1904, door te hebben gebracht op de Departementale School van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Breda (met desastreuze cijfers; een 6 op de cijferlijst is daarbij al een positieve uitzondering), ging hij naar het Landeserziehungsheim te Ilsenburg in de Harz, vervolgens naar het verwante

² In de jaren 1880 woonden de Van Kols, op langdurig Europees verlof, ook al in Aywaille, met een reprise in de jaren 1890.

Haubinda bij Westhausen in Thüringen en later de Freie Schulgemeinde Wickersdorf bij Saalfeld, eveneens in Thüringen. Alle drie de scholen behoorden tot die typisch Duitse pedagogische experimenten uit deze periode. In Wickersdorf verbleef Ferdi in ieder geval nog in 1907. Het laat zich aanzien dat Ferdi zijn leven lang Duits georiënteerd bleef, getuige onder meer ook zijn huwelijk met een Duitse vrouw.

In 1919 schijnt Ferdi een bloemisterij te hebben gehad in Voorschoten (het is onduidelijk of het hier teelt betrof of een bloemenwinkel), waartoe hem onder meer een lening (van ene Jacobus van der Kleij, Hazerswoude) van 12.000 gulden werd verstrekt.³ In 1913 was al duidelijk (blijkens een briefje van moeder Nellie, verzonden uit Tokyo) waarheen Ferdi tendeerde: 'Dat je nu een tuinen-aanleg begint [...] dat is een nuttig en artistiek werk voor je.' In 1926 verhuisde Nellie en trok in bij haar zoon Ferdi in Doorn. De uit baksteen opgetrokken villa aan de Bergweg 7 zou in 1927 zijn gebouwd (ofschoon elders 1936 wordt genoemd).⁴ Het is onduidelijk of Ferdi (en zijn moeder) eerder elders in Doorn woonden. Nellie overleed op 24 februari 1930. De tuin zou vanaf 1930 zijn aangelegd. Er was een precedent. Getuige foto's uit 1910/1911 in het archief van Nellie van Kol, had het huis in Voorschoten een substantiële (achter)tuin, uitgevoerd naar de smaak der tijd, in een mengsel van de laat-landschappelijke stijl en de gardeneske stijl.

Ferdi van Kol huwde op 7 maart 1930 met de 29jarige Johanna (Hanna) Volz, uit Langendreer bij Bochum, Noordrijn-Westfalen. Johanna Volz overleed in 1949. De data van het overlijden van Ferdi's moeder (24 februari 1930) en het huwelijk van Ferdi en Johanna (twee weken later) lijken significant. Mogelijk kon/wilde Ferdi pas trouwen toen zijn moeder Nellie overleden was.⁵ Het huwelijk werd voltrokken in het Zendingshuis van de Nederlandse Christelijke Gemeenschapsbond te Amerongen, ongetwijfeld een organisatie waar Nellie van Kol ook bij betrokken was. Men kreeg twee kinderen.

In 1934, getuige het archief, gaf Ferdi aan de autoriteit bij de grenspost Zevenaar de schriftelijke verklaring dat ene J. Pleiter uit Volmarstein (bij Hagen, Duitsland) in dienst bij hem was (en in Duitsland op vakantie was geweest).⁶ Hoe lang de aanleg van de bewuste achtertuin en haar constructies heeft geduurd, is niet bekend. Waarschijnlijk is dit een werk van jaren geweest. Er wordt in ieder geval gezegd dat Ferdi er zijn hele leven aan werkte. Wanneer het hier om zelfbouw gaat, zoals aan te nemen is, mogelijk met hulp van genoemde J. Pleiter en wellicht ook anderen, zal een en ander inderdaad zeker langere tijd hebben genomen. In jaren 1930 raadpleegt

³ In de Acte van Lening wordt Ferdi omschreven als 'bloemist'.

⁴ <https://huispedia.nl/doorn/3941ra/bergweg/7>.

⁵ Ferdi en Hanna waren evenwel in november 1929 reeds verloofd, zodat een en ander toch een toevallige samenloop van omstandigheden kan zijn geweest.

⁶ In welke hoedanigheid dat was, is niet duidelijk. Tuinknecht? Interessant is dat te Volmarstein vanaf 1904 de 'Evangelische Stiftung' huisde. Een 'Werk der Diakonie in christlich-kirchlicher Verantwortung', met onder meer een tehuis voor gehandicapte kinderen. Gezien de verbindingen van de Van Kols met dergelijke levensbeschouwelijke instituties en het feit dat Ferdi in zijn jeugd onder meer op Duitse kostscholen verbleef, is een en ander wellicht van relevantie.

Ferdi overigens een 'zielkundige'. In een brief uit 1939 heeft Van Kol het over 'mijn kunstenaars-en-misdadigers-aanleg'. Een ongetwijfeld gechargeerde constatering. In diezelfde brief zegt hij 'als iemand bijv. de [Doornse] tuin roemt, doet me dat pijn, want het is zoo'n priets-kleinbeetje van wat ik zou kunnen'.

De inrichting van de tuin toont dat er een concept aan ten grondslag ligt. Er is niet 'in het wilde weg' aan gewerkt. Ongetwijfeld moeten tuin en bouwsels ook in levensbeschouwelijke zin begrepen worden. Hiervan getuigen met name de opschriften in en om de 'meditatiegrot'.

In de jaren 1960 zou de financiële positie van Ferdi van Kol zodanig precair zijn geweest, dat hij commensalen nam. Hij overleed in 1973.

Uit veel blijkt dat Ferdi, botweg gezegd, een 'moederskindje' was, die ook op geloofsgebied sterk door zijn moeder werd beïnvloed. Het is veelzeggend dat hij zich, volgens de archivalia, wel bezig hield met de nagedachtenis van zijn moeder, maar niet die van zijn vader.⁷

⁷ Ook wordt in een van de brieven tussen zus Lilly en Ferdi gezegd dat hij als kind 'bang' voor zijn vader was.

3. KORTE BESCHRIJVING TUIN EN BOUWSELS

De achtertuin van het pand Elim, Bergweg 7, Doorn, wordt gevormd door een licht geaccidenteerd terrein met een omvang van 1,15 hectare. Van oorsprong is het terrein aflopend, maar andere hoogtes en laagtes zijn kunstmatig.

Direct naast de achterdeur, aan de buitenwand van het huis, is een gecementeerd vlak waarop en waarin allerhande decoratieve patronen zijn aangebracht, onder meer bestaand uit ouderwetse stoppen ofwel zekeringen van witte pijpaaarde. Naast de deur een kruisvorm van eenkleurige tegels (ook in het glas-en-lood in het huis, is een kruis te zien), en iets verder tevens een oud-Indisch, houten sierornament, een soort baldakijn, ongetwijfeld een meegebracht memento van óf H.H. van Kol óf van Ferdi van Kol. Er schuin tegenover een stelsel van cementribben, cementbogen en omkorstingen, met tot middelpunt een waterreservoir dat de waterlopen verderop in de tuin bedient. Dit is het belangrijkste constructie in de tuin, genaamd de Waterval. De tuin is verder doorschoten van kronkelende paadjes, waterloopjes en vijvertjes met betonnen bedding. Veel van de paadjes zijn ongeplaveid. Dit alles behoort tot de oorspronkelijke aanleg uit de jaren 1930, ofschoon hoofdpaden geplaveid lijken te zijn geweest. Op het terrein zijn tevens enkele (voornamelijk houten) behuizingen aanwezig in de vorm van hutjes en schuurtjes, deels met uitbreidingen die dateren van na de stichting van het huidige Elim. Een deel hiervan wordt af en aan bewoond. In essentie echter zijn de keetjes Ferdi's maakwerk en vormen ook in dat opzicht een onderdeel van diens erfgoed.

De metalen kersenkooi die oorspronkelijk aanwezig was, is ooit geamoveerd. Getuige foto's uit de jaren 1950 was de kersenkooi een zeer forse, uitgebreide affaire. De verdere bouwsels bestaan uit bakstenen en breukstenen keermuurtjes en een substantiële ornamentale ruw-bakstenen boogbrug die over een lager gelegen pad loopt. Deze opmerkelijke brug vertoont een deels opengewerkt decoratief patroon, zoals wel meer bouwsels in de tuin (ofschoon, getuige de foto's, enkele bouwwerkjes door de jaren weer moeten zijn afgebroken). Een tweede, kleinere brug vormt verderop een verbinding in het padenstelsel. Her en der zijn bakstenen zitplaatsen gebouwd, in stijl gelijk aan de grote brug. Bovendien zijn er putten en een of twee beelden (een vogel). Een centraal punt in de tuin vormt de zogeheten (open) meditatiegrot, min of meer rond en enigszins afgescheiden, met zitjes, en de opgebrachte teksten: 'vrede door het geloof' en 'zie God in alles'. Op een keermuur tegenover een der houten huisjes tevens: 'als de ziele luistert, looft den schepper'. Ook bevinden zich op enkele plekken ondefinieerbare bouwsels in de vorm van staketsels/grotpartijen die min of meer aan een spinvorm doen denken. Wat niet van baksteen is vervaardigd, is gemodelleerd in kiezelbeton en 'aankoeksels'. Alle bouwsels bevinden zich in de directe omgeving van het huis. Op een locatie dichtbij het huis staat een geamoveerde grote segmentzuil met een bewerkt kapiteel, ooit door bewoners van Elim uit België gehaald.

Veel onderdelen zijn/waren overgroeid en onderkomen, maar werden in recente jaren toch zo goed als mogelijk onderhouden en provisorisch hersteld. Geleidelijk

aan wordt meer en meer vrij gelegd en komen nog enkele waterlopen en constructies tevoorschijn. De gecementeerde bouwsels zijn vervaardigd uit kiezelbeton, blijkbaar van eigen productie, soms met rood-bakstenen dragers. In stijl zijn deze verwant aan de zogeheten cementrustiek, hoewel de 'reguliere' cementrustiek in haar uitingen meer consistent en uniform is dan de bouwsels op Elim. De elementen op Elim zijn duidelijk het resultaat van persoonlijke experimenten met cement en kiezel en kunnen niet één op één vergeleken worden met andere cementrustieke bouwwerken.

Getuige oude foto's waren veel van de paden oorspronkelijk voorzien van natuurstenen plaveisel, en afgezet met keitjes en dergelijke. De beplanting, met name bij de hoge brug, bestond veelal uit succulenten, al dan niet als potplant.

4. INTERPRETATIE

De tuin en bouwsels in Elim lijken geheel naar eigen inzicht te zijn uitgevoerd. De stijl van de volgroeide tuin is enigszins in de trant van de populaire, begin twintigste-eeuwse zg. 'Naturgarten' zoals geponeerd door de 'völkische' tuintheoreticus Willy Lange (1864-1941). Een deel van de oorspronkelijke beplanting echter (succulenten) lijkt niet van dergelijke premissen uit te zijn gegaan. Deze planten zijn tegenwoordig verdwenen. Ook het padenplaveisel blijkt verdwenen. Het is onduidelijk of dit door Van Kol is weggehaald, of door latere bewoners.

De bouwsels en hun uitvoering hebben affiniteit met elementen uit het oeuvre van de amateur-architect Jan Pothoven Azn uit Leusden, onder meer verantwoordelijk voor de Uilentoren en de Peperbus (een koepeltje) van geruwde cementstuc en kiezels in Leersum (ca. 1904/1905)⁸; met de Roseburg, een zelfbouwkasteeltuin door de architect Bernhard Sehring, vanaf 1907 uitgevoerd in Ballenstedt in de Harz; en met het kasteel en de bouwelementen van Elzenwalle in West-Vlaanderen, een zelfbouw van kiezelbeton vervaardigd in 1921 en later door de eigenaar, de architect Ernest Blérot. Maar dit alles kan slechts tot ijkpunt dienen. Het is onwaarschijnlijk dat één of meerdere van genoemde locaties/gebouwen tot inspiratie hebben gediend. Overeenkomsten lijken puur toeval. Bovendien is e.e.a. ook enigszins verwant aan de eigen-bouwsels van Norman van Walt van Praag, uit de jaren 1970, op landgoed De Laak, Putten. Dit is uiteraard een post quem-vergelijking.

De tuin en haar bouwwerken volgen zonder twijfel een specifiek programma. Het enige dat we daarover met zekerheid kunnen weten zijn de bewaarde opschriften: 'vrede door het geloof', 'zie God in alles' en 'als de ziele luistert, looft den schepper'. Daarvan is uiteraard 'zie God in alles', het meest toepasbaar op de tuin. De naam Elim voor huis en locatie (ofschoon blijkbaar pas verleend toen de huidige leefgemeenschap er kwam wonen) lijkt zeer geëgend. Elim refereert aan een Bijbelse plaats, een oase met twaalf waterbronnen en zeventig palmbomen., waar Mozes en metgezellen na de uittocht uit Egypte kamp maakten. Water is zeer zeker het hoofdthema van de tuin. Tentatief kan men stellen dat de tuin wellicht associaties moest opwekken met leven gevend water en bron/bronnen. De paden kunnen een levensweg zijn.

Uit de biografische gegevens van Ferdi van Kol weten we dat hij blijkbaar zeer beïnvloed was door zijn moeder, en hij zal ook 'angehaucht' zijn door religieuze inspiratie. Tuin en bouwsels moeten in dit kader worden gezien. Ofschoon

⁸ Overigens werd het Doornse perceel door Van Kol aangekocht van ene Jacobus (van) Pothoven. Ene Sibmacher van Nooten zou de eerste bewoner van het huis zijn geweest, maar nadere gegevens ontbreken. Mededelingen Wim Dorsman.

ongebruikelijk, heeft een dergelijk religieuze inhoud van een privé-tuin wel precedentes. Vergelijk met Everard Meysters zeventiende-eeuwse aanleg bij Amersfoort van Dool-om-Bergh, een christelijk geïnspireerde tuin waarbij het thema is de mens die door de wereld doolt als in een doolhof, en daar enkel door Gods wijzing uit kan worden geleid. In Rainow, Cheshire, werd in de negentiende eeuw John Bunyans befaamde boek *The Pilgrim's Progress* (1678) verbeeld in een allegorische tuin door de industrieel en Swedenborgiaan James Mellor.⁹

⁹ Zie onder meer https://en.wikipedia.org/wiki/Mellor%27s_Gardens. Voor deze beide genoemde voorbeelden en andere casussen: Wim Meulenkamp en Paulina de Nijs, *Buiten de kerk: processieparken, Lourdesgrotten en calvariebergen in Nederland en België*, s.l. 1998, met name pagina's 73-82, en Wim Meulenkamp, 'Groene religie', *Onze eigen tuin*, LIV, nr. 2, zomer 2008, 38-39.

5. WAARDESTELLING

-Tuin en bouwsels op Elim zijn van lokaal belang vanwege de connecties met Ferdi van Kol, een opmerkelijk Doorns personage (biografische waarde), en vanwege de hieronder gemelde redenen. Bovendien betreft het een relatief goed geconserveerd voorbeeld van de 'wilde tuin', ontworpen en ingericht naar eigen inzicht. De bouwsels in de tuin zijn uniek in stijl en vorm. Uit dien hoofde zou plaatsing op de Gemeentelijke Monumentenlijst van toepassing zijn.

-Tuin en bouwsels zijn van nationaal belang, als een zeldzaam en relatief oud voorbeeld van zelfbouw/Outsider Art, binnen welk kader het een hoge voorbeeldwaarde bezit. Dit wordt vermeerderd met de betekenis van het tot nu toe niet onderkende privé-religieuze programma. Buiten de instituutcontext van bijvoorbeeld de RK kerk (kloostertuin, processietuinen, etc.) is dit genre religieuze tuin met personalistische invulling, bijzonder zeldzaam. De ensemblewaarde bestaat uit het geheel van huis, tuin en bouwsels. Tuin en bouwsels zijn, ondanks te repareren defecten en beschadigingen, relatief gaaf en compleet. De documentatiewaarde van elementen zoals het waterreservoir/waterval en de meditatiegrot en andere impromptu bouwsels is zeer hoog, het gaat immers om materiaalexperimenten in het genre cementrustiek en de varianten daarvan.

-De uniciteitswaarde van het ensemble is, evenals de onderzoekswaarde en de documentatiewaarde, zeer hoog en impliciet: de gebouwde onderdelen zijn een experimentele 'amateur' variant op de cementrustiek, bovendien met elementen van bricolage-bouw. Het ensemble van huis, tuin en bouwsels (brug, rotswerk en keetjes), en kleinere elementen als vijvers, padenmarkeringen en meditatiegrot is zeer bijzonder. Hierbij is ook de materiaalhistorische waarde zeer hoog. De tuinhistorische-, kunsthistorische- en cultuurhistorische waarden zijn eveneens hoog.

Om bovenstaande redenen is Rijksbescherming gewenst.

NB: Een waardestelling zoals in dit rapport opgenomen is een momentopname gemaakt op grond van de op dit moment ter beschikking staande gegevens. De waardestelling kan te allen tijde worden aangepast en herzien indien, bijvoorbeeld, nieuw bronnenmateriaal gevonden wordt

6. AANBEVELINGEN

Nader onderzoek naar de persoon van Ferdi van Kol, zijn leven en werkzaamheden (met name de bloemisterij in Voorschoten). Met aandacht voor J. Pleiter en de verbindingen met Duitsland.

Opsporing en raadpleging oude foto's van en getuigenissen over de tuin en de bouwsels Bergweg 7.

Raadplegen archivalia m.b.t. Voorschoten (bloemisterij Ferdi van Kol, tuin achter woning).

Raadplegen archivalia m.b.t. Doorn (het onderdeel gegevens over Ferdi van Kol in het archief van Nellie van Kol is bekend, dient echter nogmaals in persona doorgenomen te worden).

Bij herstel/restauratie dient voor wat de centrale waterval/reservoir betreft, deze nauwgezet aan de hand van het origineel aangevuld en gerepareerd te worden, evenals uiteraard de andere bouwsels.

De tuin hoeft, naar het zich laat aanzien, niet al te drastisch teruggesnoeid te worden. Althans er dient gefundeerd onderscheid te worden gemaakt naar wat ongewenste wilde begroeiing blijkt, en wat het uitgangspunt van de tuin was. Onderhoud is hoe dan ook te allen tijde noodzakelijk. Dit wordt momenteel ook ter hand genomen, maar iets dergelijks vergt meer krachten. Met goede instructie is dit zeer wel door vrijwilligers te doen, zoals tot nu toe de praktijk is.

Herbeplanting naar het originele beplantingschema (zoals op oudere foto's zichtbaar) is zeker aan te bevelen en te overwegen. Dan zal periodiek onderhoud frequenter en intensiever moeten zijn. Introductie van plantmateriaal en bouwkundige elementen moet met omzicht ter hand worden genomen, en afgewogen tegen de oorspronkelijke staat van de tuin.

Het verdient aanbeveling te streven naar gemeentelijke bescherming en een monumentenstatus, ook van Rijkswegen.

7. BIBLIOGRAFIE

De tuin en de bouwsels:

-Wim Meulenkamp, *Follies: bizarre bouwwerken in Nederland en België*, Amsterdam en Antwerpen 1995, 36-37.

-<https://www.elim.nl/>

-fotocollectie uit albums 1949/1952/1954/1956/1958 (bijgebouwen, brug, kooi, vijvers).

-mondelinge en schriftelijke inlichtingen Mark de Blois en Wim Dorsman, Doorn.

Personalialia: vader en moeder Van Kol-Porreij, en Ferdi van Kol:

-Heleen Bakker, *'Strijdster, opvoedster, geloovige': breuken en continuïteit in het leven van Nellie van Kol (1851-1930)*, doctoraalscriptie Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap, RU Groningen 2010.

(<https://ggw.studenttheses.ub.rug.nl/197/1/0910-TH%20%20BAKKER%20H.%20Ma-scriptie.pdf>).

-H.Q. Röling en Bob Reinalda, *'Porreij, Jacoba Maria Petronella'*, *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, VIII, 2001, 204-208. (<http://hdl.handle.net/10622/2580EAF5-3F9F-4593-9E5F-741889CC9113>)

-Johanna M. Welcker, *'Kol, Hendrikus Hubertus van'*, *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*, VII, 1998, 116-123.

(<http://hdl.handle.net/10622/148A4CE9-1D34-4A11-8F83-AC5D5EB987AA>)

<https://www.openarchieven.nl/search.php?name=Rienzi+Ferdinand+Cesar+Jean+van+Kol>

-https://collectie.atria.nl/archives/item/440404-archieff-nellie-van-kol?offset=#file_467665 (onder meer ingevoegd archief van Ferdi van Kol, nrs. 167-191).

Over zelfbouw en 'outsider art':

-Claude Arz, *Guide de la France insolite*, Parijs 1990.

-John Beardsley, *Gardens of Revelation: Environments by Visionary Artists*, New York 1995.

-Martin Friedman e.a., *Naïves and Visionaries*, New York 1974.

-Maarten Kloos e.a., *Van dakkapel tot droomkasteel: spontane architectuur*, =speciaal nummer *Wonen-TA/BK*, nr. 6, maart 1978.

-John Maizels, *Raw Creation: Outsider Art and Beyond*, Londen 1996.

-Michael Schuyt en Joost Elffers, *Fantastic Architecture*, Londen 1980.

-Jacques Verroust, *Les inspirés du bord des routes*, s.l. 1978.

Over cementrustiek:

-Wim Meulenkamp, 'De firma Moerkoert, in cementrustiek', *Oud-Utrecht*, XCVI, nr. 4, augustus 2023, 17-21, en de daarin aangehaalde literatuur.